

PG

P4 64

573 041 19 3

1201

NZ4

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

Nas Jezik

The University
of Michigan
Periodical
Reading Room

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XIX, св. 2—3

БЕОГРАД, 1972.

САДРЖАЈ

	Стр.
1) Бранислав Милановић, Глаголи на -ати са двојаким презентском основном	69—181
2) М. Павловић, Семантичке девијације и интерференције	119—134
3) М. Стевановић, С маргина двају прилога из два часописа	134—141
4) Берислав М. Николић, Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику (наставак)	142—154
5) Љубомир Поповић, О начинским реченицама са везником (а) да	155—164
6) М. Стевановић, Око облика допуне једног израза из правне терминологије	165—169
7) Д. Г. Премк, Приступ обради падежних синтагми у средњој школи (наставак)	170—180
8) Језичке поуке	181—187

УРЕБУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1972.

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“ — Београд,
Вука Караџића 5

О НАЧИНСКИМ РЕЧЕНИЦАМА С ВЕЗНИКОМ (А) ДА

1.

Овај прилично редак тип зависних реченица могу да илуструју следећи примери:

Измијенили су се управо тројица. И сваки је отпирио из Дангубице, *а да се ни с ким поздравио није* (С. Ђоровић, Дјела II, Сарајево, 1953, 35). — Држи по једну кравичу и живи ево дваест година, *а да није ни мраву на жао учинио* (И. Самоковлија, Приповијетке, Београд, 1936, 155). — Прошло је неколико дана, *а да се ниједном није обратио људима око себе* (Ф. Давид, Бунар у тамној шуми, Београд, 1964, 68). — А он се, *да и сам није знао како*, почео ради нечега оправдавати, плести и замрсивати (Н. Симић, Друга обала, Загреб, 1963, 99). — А онај „невини“ сад зна да може да седи још недељама *а да га Караџоз више не погледа* (И. Андрић, Проклета авлија, Београд, 1962, 33). — Кад си за Божић долазио кући, како си смео да проћеш кроз Паланку *а да не свратиш код мене* (Д. Босић, Корени, Београд, 1954, 154). — Језик се развија и сам, „изнутра“, он је у сталном току; ниједан минут не прође, *а да се у њему не учини нека инфинитезимална промена* (Б. Поповић, Чланци и предавања, Београд, 1932, 185). — Никад није дошао *а да јој макар прегршт шећера не донесе* (Д. Босић, 45). — Иван видје да се не може тако у одијелу сакрити, *а да не буде смијешно* (Н. Симић, Закони и огњевни, Загреб, 1947, 158). — Не може се, младићу мој, [...] не може се играти целог живота улога жртве *а да се коначно и не постане жртвом* (Д. Киш, Башта, пепео, Београд, 1972, 117).

Главни обележје ових реченица је везник *да*, који увек стоји на почетку реченице, тако да се овде, за разлику од неких других реченица са *да*, не догађа да неки реченични члан буде распоређен испред везника. *Да* се, међутим, ретко јавља само, већ му обично претходи везник *a'*, који се овако факултативно употребљава и код појединих других типова реченица са везником *да*. Уз то, за ове реченице је карактеристично и то да је њихов предикат — сем неких изузетака (в. т. 7) — у одричном облику.

Наведене зависне реченице служе за то да поричући реализацију неке пратилачке радње окарактеришу радњу исказану у управној реченици. Тако у првом примеру значење зависне реченице може се интерпретирати као: Сваки је *кришом* отпирио, сваки је отпирио *без поздрављања*,² сваки је отпирио *не поздравивши се ни с ким*.

Пошто се оваквим реченицама, дакле, карактерише радња управне реченице, оне се могу сврстати у начинске, мада се њима не одређује толико начин у ужем смислу колико нека околност од које зависи карактер, смисао, значај, домашај и сл. радње управне реченице. При томе видски, временски и модални односи између управне и зависне реченице могу бити различити, али је за смисао целе сложене реченице — као што ћемо даље показати — битно да ли је предикат управне реченице потврдан или одричан. Уз то, у појединим типовима ових реченица начинско значење може добити и неке друге семантичке нијансе, нпр. концесивну или условну.

---

¹ Т. Маретић је сматрао, свакако на основу примера из Вукових дела, да је употреба самог *да* обичнија (*Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931², стр. 460); али наш материјал, узет из језика већег броја српских и хрватских писаца, говори супротно.

² Уп.: Сад није то што нијесу имали познаника, па се нијесу имали с ким опраштати. Не! Него се људи заплели у дугове до грла. Па су нашли за паметније да оду *без опрштаја* (С. Боровић, 1. cit.).

2.

Ове реченице с (а) да, међутим, нису увек класификоване као начинске, већ и као последичне или супротне. Тако се у *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* (s. v. da) примери ових реченица наводе заједно са другим реченицама у којима је везник да еквивалентан лат. *quin*, а то су највећим делом последичне реченице. Ни А. Мусић не издваја примере ових реченица од последичних³. Т. Маретић их, опет, спомиње тамо где говори о супротном значењу везника да⁴. П. Губерина поједине реченице с (а) да класификује као консекутивне, а друге као концесивне⁵, с тим што термин *концесиван* употребљава у ширем значењу него што је уобичајено, тако да њиме обухвата све типове супротности. М. С. Лалевић а да и да спомиње као супротне везнике⁶. У *речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (s. v. da) ова употреба везника да⁷ означена је као начинска. А М. Стевановић у неким случајевима употребе (а) да налази супротно, а у неким начинско значење⁸.

Разлике међу споменутим имплицитним или експлицитним класификацијама у ствари су одраз комплексне природе датих реченица: реченицама са (а) да се, истина, одређује радња управне реченице, али оне имају и таквих особина који их приближавају напоредним — и то супротним — реченицама. Наиме, и реченицама са (а) да исказује се радња која се надовезује на неку другу радњу, што се огледа и у њиховом распореду јер оне обично стоје иза управне реченице или се евентуално — слично парентетичким реченицама са а — умећу у њу, али се не јављају на апсолутном почетку сложене реченице. Уз то, од-

³ *Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, knj. 142 (1900), стр. 10.

⁴ Нав. дело, стр. 460.

⁵ *Valeur logique et valeur stylistique des propositions complexes en français et en croate*, Zagreb, 1939, стр. 89 и 218.

⁶ *Синтакса српскохрватског књижевног језика*, Београд, 1962, стр. 216.

⁷ „[...] када се, у одричној зависној реченици, износе околности без којих се радња главне реченице не врши, одн. које изостају при њеном вршењу” (l. cit.).

⁸ *Савремени српскохрватски језик*, II (Синтакса), Београд, 1969, стр. 769 и 789.

рични карактер ових реченица, тј. изостајање њима означене радње, носи у себи и извесну супротност, односно несагласност у односу на вршење радње управне реченице. Оба ова момента — надовезивање и извесна супротност, најбоље се испољавају у могућности употребе везника *a* испред *да*. Из њих такође проистиче могућност да се ове реченице, ако је у управној реченици прост потврди предикат, претворе у супротне реченице са везником *a'*; уп. нпр.:

Улицама, зидовима, стаклима и металом људи су били ограбени *a да то нису ни знали* (Г. Олујић, Не буди заспале псе, Београд, 1964, 146), и: Улицама, зидовима, стаклима и металом људи су били ограбени *a нису то ни знали*.

Међутим, одмах се уочава извесна разлика у стилском ефекту, која баш и потиче од одредбеног карактера једних и напоредног карактера других реченица. Јер, реченице с (*a*) *да* образују смисаоно јединство са управном реченицом и при том, ако су постпозоване и тесно везане за управну, обично носе информативно тежиште целе сложене реченице. Насупрот томе, у напоредним реченицама осећа се двојство, тј. у питању су две радње које, истина, образују целину, али нису јединствене, него свака за себе такође чини једну целину. Ту, дакле, друга реченица не одређује прву, већ је, као напоредна, координирана с њом. А као доказ да се не ради о напоредним, него о зависним реченицама може да послужи и следећи пример, у коме се реченица са (*a*) *да* свакако везује за глаголски прилог, што код напоредне реченице не би било могуће:

— Хеее — церио се Брадоња даље и тражио по цеповима нешто, *посежући рукама расијано, a да није извлачио ништа* (Н. Симић, Закони и огњевни, 131).

⁹ Ако је у управној реченици одрични или пак сложени (модални) предикат, овакво претварање није могуће јер су — као што ћемо видети (т. 4—6) — у тим случајевима глагол управне реченице и зависна реченица спојени у једну целину у односу на негацију или на модални глагол. Уз модални глагол се, евентуално, може срести напоредна инфинитивна синтагма, као у примеру:

И нема тога који би пред тим погледом могао *слагати a не поцрвенети* (С. Ранковић, Горски цар, Београд, 1954, 34).

Да се, с друге стране, не ради ни о последичним реченицама, показује већ чињеница што радња реченице с везником (а) да може и да претходи радњи управне реченице, нпр.:

Али никако не могу да схватим [...] како то да сваке ноћи заспим а да нисам успео да ухватим тај тренутак када анђео сна [...] дође да ми својим крилима заклопи очи (Д. Киш, 21).

А ни у другим примерима изостанак радње реченица са (а) да не може се сматрати као последица вршења радње управне реченице. Ипак, ове начинске реченице и последичне реченице са корелативом у управној доста су блиске пошто и једне и друге служе за карактеризацију управне радње.

3.

Смисао сложене реченице са (а) да, као што смо већ напоменули, умногоме зависи од предиката управне реченице. Најчешће се ради о простом потврдном предикату, као у примеру:

Послије тога првога домјенка *прошло је неколико тједана, а да нисам нигдје сусрео Лауре* (А. Ковачић, Дјела II, Загреб, 1950, 124).

У тим случајевима радња зависне реченице заиста изостаје. Уз то, за такве смо реченице рекли да су блиске супротним, и то, додајмо, утолико више уколико је веза управне и зависне реченице лабавија и уколико је супротност јача.

А изразитија несагласност садржаја управне и начинске реченице јавља се обично тамо где би се из вршења радње управне реченице очекивало и вршење радње зависне реченице. Ту се, дакле, осећа нијанса концесивне супротности (у зависној реченици би се могло употребити *ипак*). Примери:

Два месеца је остао у затвору „под истрагом“ а да га нико није честито саслушао (И. Андрић, 9). — Трговчева кућа с верандом [...] у коју је толико пута залазила, а да се никада није могла привикнути на њену хладну чистоћу [...] (Н. Симић, Бркићи из Бара, Београд, 1956, 108).

Ако пак вршење радње управне реченице није у складу са невршењем радње начинске реченице, онда се такође развија нијанса концесивног значења, али овога пута обрнутог смера, тј. зависна реченица добија семантичку нијансу која је унеколико приближава допусним реченицама; нпр.:

А сада се вуче по свијету као покојник, а да још није ни умро (М. Крлежа, Повратак Филипа Латиновића, Београд, 1964, 187).¹⁰ — Тврдоглавост којом је наређивао, а да није био овладао ни елементарним начелима војничког руковођења, стајала је главе више од сто хиљада војника шесте немачке армије (Политика, 4. II 1973, 6).

4.

Ако је предикат управне реченице сложен са модалним глаголом, модално значење се не односи на саму радњу управне реченице, него на њен спој са начинском реченицом¹¹. На пример, ако се ради о глаголу *моћи*, њиме се не указује на могућност вршења радње датог предиката, него на могућност вршења те радње при одсуству радње начинске реченице. Зато су овде — а то важи и за све случајеве са одричним предикатом у управној реченици — управна и начинска реченица тесно спојене. Примери:

Она није могла појмити да човјек може својим чувством за себе живјети а да га не одаје (Ј. Козарац, Мртви капитали, Београд, 1963, 68). — Крај таквих пријатеља као што је он могла би и да умре а да ти пријатељи не би за њу показали савршено никаква занимања (М. Крлежа, 178). — Хтједе проћи покрај Руменке а да је и не погледа (Н. Симић, Закони и огњеви, 25). — Још час прије Чемеркић се

¹⁰ Уп.: ... иако још није ни умро.

¹¹ Пример наведен у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (даље: РСАНУ) s. v. a:

Она је смјела радити све ... а да се није усудио нитко приговорити (Б. Ливадић, Новеле, Загреб, 1910, 44) представља један од ретких изузетака од овога. (Пошто у овом примеру нема тесне везе начинске реченице са управном, она се може претворити у супротну; уп.: ... а није се усудио нитко приговорити.)

надао да Њемац *може* проћи поред њега а да га не прими-
јети (М. Лалић, Свадба, Београд, 1966, 171). — И било ти је
криво што током целог лета нема места где би човек *могао*
да се разбашкари а да не *наиђе* неки такав пар (М. Милан-
ков, Време мушких, Београд, 1963, 7).

И овде се — реч је о потврдном предикату — могу јавити
концесивне нијансе:

а) Могла би говорити десет дана, а да *никад* не сустане
(С. Ђоровић, 48). — Он је могао још милијуне глупости по-
чинити, а да не *постигне* ништа (Н. Симић, Закони и огњеве,
240). — Била је витка, али неспретна и од оне врсте дево-
јака о коју сте у стању да се саплетете а да је не *приметите*
(Г. Олујић, 31).

б) Умео је да се наљути а да му *нико* није пружио по-
вода за то (наш пример).

5.

Одрични предикат управне реченице даје посебно значење
целој сложеној реченици. Наиме, као ни модалност, ни нега-
ција се не односи на радњу управне реченице узету за себе, тј.
не пориче се вршење те радње као такве, већ се негира веза гла-
гола и начинске реченице. Тиме се, у ствари, показује да је
радња управне реченице обавезно праћена радњом зависне ре-
ченице. Пример:

Нећу отићи а да ти се не *јавим* (наш пример).

Ове реченице се, међутим, ређе тичу овакве једнократне
радње, већ се обично односе на неку радњу која се понавља.
Тада се њима означава да зависна радња ниједном не изостаје,
што значи да вршење управне радње имплицира и вршење за-
висне. Ту се, према томе, истиче стална веза која постоји из-
међу дате две радње. Примери:

Знаш, господине, да не прође ниједне ноћи а да се он
код њих не *нађе* (Б. Јакшић, Приповетке, Београд, 1966, 59).

— Откако се удала не би прошао дан *а да не би са двије-три ријечи поздравила своју мајку и послала јој ма најмању милошту* (Ј. Козарац, 97—98). — Могу рећи, никад нисам био оваје на овим терасама, окружен шутљивим чемпресима, *а да ме није захватила жеља, да се смирим и размишљам* (Ј. Барковић, Поћимо часак умријети, Загреб, 1958, 45). — Ниједну стварчицу није дотакао *а да није рекао гдје је набавио, кад и како* (Ѓ. Сијарић, Бихорци, Титоград, 1966, 34).

А уколико радња начинске реченице претходи радњи управне и може се схватити као неопходна за њену реализацију, реченица са (*а*) да добија и условно-временску нијансу; нпр.:

Ваља знати да колико год пута Шијак у Осијек дође, никад не пође кући *а да се добро не наједе рибе* (В. Корацић, Шијаци, Загреб, 1964, 20)². — Хари Труман вели [...] да никада није донео ниједну државну одлуку *а да није „консултовао своју Беси“*. Линдон Џонсон корака не би направио *да није прво питао за мишљење своју „Леди Берд“* (Политика, 11. II 1973, 5).

6.

Одрични сложени предикат управне реченице обично у свом саставу има глагол *моћи*, којим се овде указује на немогућност изостајања радње начинске реченице приликом реализације радње управне реченице; примери:

Стране људе проматрао је увијек искоса каменотврдим и хладним погледом, који Ружа *није могла* поднијети, *а да јој се читава нутрина не ускомеша* (И. Дончевић, Безимени, Загреб, 1965, 76). — Тадија Чемеркић, који је сматрао да се у његовој близини *не може* догодити никаква несрећа *а да и њега не захвати*, страшно се зачуди (М. Лалић, 163). — [...] све уходано и тако одређено да се ништа *не може* додати, ни одузети, *а да се не поремети освештани ред ствари*

² Уп.: ... док се добро не наједе рибе, или: пре него што се добро наједе рибе.

(Г. Олујић, 207). — И моја мајка, врло мала и лака, свежањ костију и крпа који *нисам могао* да погледам *a да не задрхтим* (Исто, 227—228).

Као и код простог одричног предиката, и овде се може појавити нијанса условног значења:

Ниједна велика идеја није могла победити, *a да није била скупо плаћена* (Д. Павловић, Уједињење Немачке, Београд—Загреб, 1898, 32 — РСАНУ s. v. a).

7.

С друге стране, већ смо рекли да је за зависне реченице с (*a*) да типичан одрични предикат, али да се могу срести и неки изузеци. Најчешће се ради о томе да се извесна појава делимично реализује, а делимично не. Ово се може исказати одричном реченицом — ако се негација на неки начин ограничи, као у следећем примеру:

Био је [то] онај дошљак што је просједио с њиме љето, да му *скоро* нитко не чу глас (Н. Симић, Закони и огњев, 141).

Али се може употребити и потврдна реченица у којој ће се неком речи за изузимање сузити обим појмова обухваћених глаголском радњом, нпр.:

Задрхтале би запаљене ватре по брговима и одразиле се у њеним зјенама тајанствено и врло далеко попут златних и лепршавих лептирица које се изгубе ненадно, а да смо им сагледали *само* титрај (Н. Симић, Закони и огњев, 129).¹³ — Међутим, Шмит је новинарима сам открио главну карту, коју је све време у рукама држао, а да је за њу знао *само* сасвим узак круг око Бранта (НИН, 18. II 1973, 33).

Сличан је и пример:

Све већма их хватала нека суморна мучаливост, те би прошао цио дан а да би *једва* најнужнију ријеч проговорили (Ј. Козарац, 104).

¹³ Уп.: ...а да им нисмо сагледали ништа друго него само титрај.

Понекад се, међутим, могу јавити и другачији случајеви. Ево једног таквог примера:

Бескрајно се не може завлачити рука у цепове потрошача, *а да то остане без последица* (Политика, 13. II 1973, 7). И у овој реченици, ипак, постоји извесна веза између позитивног и негативног значења јер је *остати без последица* еквивалентно са *не донети (немати) последице*.

8.

И на крају, кад је реч о начинским реченицама са везником (*а*) *да*, треба споменути и сордне начинске реченице са *без да*; примери:

Мучим се у паклу *без да игди помоћи налазим* (И. Гарашанин, Писма I, Београд, 1931, 405 — РСАНУ s. v. *без*). — Језик му се мота у устима, *без да памет и срце шта о томе знаду* (П. Прерадовић, Дјела II, Загреб, 1919, 65 — РСАНУ s. v. *без*). — Оно срце одавна скамењено, они човјек, који је гледао гомиле мртвијех, тисуће посјечених глава, слушао плач робља и цилик дјечи, *без да му се дотужи*, све се одједном ражали и омјечи (С. М. Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, Београд, 1924, 74—75).

По функцији и значењу ове две врсте реченица су еквивалентне. Ипак, међу њима постоје и извесне синтаксичко-семантичке разлике: реченицама са (*а*) *да* негира се реализовање дате радње, док се онима са *без да* изриче њено одсуство. Дакле, исти реални садржај се код првих исказује помоћу негативног значења, а код других помоћу привативног. Уз то, реченице са *без да* имају изразитији прилошки, односно одредбени карактер, уз одсуство нијансе супротности која постоји у реченицама са (*а*) *да*.

Међутим, без обзира на синтаксичко-семантичку еквивалентност, ове две врсте начинских реченица са гледишта књижевнојезичке норме не представљају синониме пошто се реченице са *без да* сматрају језички неприхватљивим варваризмима.

Љубомир Поповић